

Սնանուրեն բաժնութեաւու՝ աւելի որպաս
տրամադրութեան մէջ էինք՝ քան մինչեւ Հիմայ
ամբողջ ուղևորութեան ժամանակ. որովհետեւ
էնս օր միայն մացեր էր Տփղիս հանելու, եւ
մանաւանդ որ պյուն չետեւ մեր ճանապարհը
յոգնեցցին չեր, այլ աւելի հանդարան, եւ
աւելի հանդիսան, մանաւանդ ցերեկին: — Սա
կայս անիրաւութիւնն կը լինէր, որ կահկասան
լըրանց ստորագութեան բացառութիւնն էնուացած ժամա-
նակ, երբ անշնութ բնութեան վրայ այնչափ խօ-
սեցանք գունք քանի մի ազգագրական տող ալ
չուրիէինք այն իբրանց բանաւոր էսէնիերուն:

(Հայութականին)

4. Shubh

三

Ա Յ Ի Ա Ր Գ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

四

ԳԱՏՄԱԿԱՆ ՑԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ԱԽՈՆԸ ՎՐԱ

(ကျော်းမာ်ပြန်လည်)

6.

Հաստանի բաղեց ամուրք, ուր լլուսէ լաւ ընդուև
նելութիւն գտաւ եւ անգործ նստաւ, Այսպէս եր
իրաց վիճակը 850ին վերջ:

Երկրորդ տարին գործածն՝ նոր ստորինս մ' են կա Յուսուսի, որ նախարար ստորինսն (Արտօնէթի) որդին էր։ Այս անձը մեծ քանակով մք Արքակա ստորինսն Ազգի անցաւ և Վերջունություն Վզաւան կերպ ստորինս մէջ Աշխարհ տուած պատահանգներն ընդունեցաւ։ Իսկ Աշխարհ Մարդաբանությ գաւառը քաշակով իր անձ ապահովացաւ։ Նովի եղբար Յուսուս ու Քանունական իրկրեանը անցնելով կոչաթ գնաց, ուր Բարձրարա ալ կանունացաւ, եւ եկաւ յուսա լով որ ինչդիր յաջոր եւ լք մք կ վստենայ։ ապկայ շըլլայի զարնուելով իրերը գաւանան եւ պատումը Բարձրադ տարածեցաւ եւ մերին այնտեղ Թաւու առարկեցաւ Յուսուսի Ֆարանց գիշեկն աւերելէ եւ քանիկների բնիկնելով նեղելէ եռորդ Մուշ Քնաց ձևերելու։ ստականաւոյց ձմերան մէջ խիստ ու ժամկ գործերու ընակիվներու շրջարացք։ Բայց արտասայ Աշխարհ եւ Դաւակի որդիքը Հարապակցման յիշա առաջնորդություն քով փախան ու զանոնք Համարաց ցեց գէմ գրգռեցին։ Տիրոսիք Խաւութցիք՝ մէկ կողմանէ իրենց նախարարին գերի տարսւերու վկոյ ստափիք դաշնայած, եւ միւս կողմանէ աւարտ առավել գաւանայած, եւ միւս կողմանէ աւարտ առավել գաւանայած, իրապահուած հրաւակն ընդունեցաւ եւ գաւանայած իշան, ու յանձնար արտարացի զրաց եւ Մշց վեց յարձակցցան Յուսուսի Մշց Մ. Փրկչէ Ենթացին պատիհան էր իր անձ ազա տեր յառաջու եռութեաւի Միքր աշխարին ստորինս պատիհան էնթացոյ գմբէթներ ասէիք Խաւութցոց հաւատարութիւն վարձարուեցաւ։ Արքացին ներէ անձնաւ կարստուով, իսկ պէտ ապրոց Հա տարացիք ստամուհ կամ յուսահար գլուխանցան։

851/852 ձմեռ կ'ինան այս գեղքերը՝ դուք Թօնվածուն (Պար. Բ. Ք. Ե. Ե.)՝ ստորագրելու հերթից իշխան Խոսթեցու ու Սահմանախոյց պատճենութիւն էր. դր վերը (§ 8) արգեն յառաջ սերենիք: Բայց այս անդամ արարացի տարեդիրը աւ եթէ ոչ Սահմանախ, գերէ Խոյթին կամ իսր պայտիայ հայտն կը յիւն: (Համա. Belâdhori, Է. 211 և այլ., Fragn. hist. éd. de Goeje, Է. 547, Tabari, Annales III. Յ. էջ 1404 և այս.) Ի մասնաւորի շատ կարեւոր է Բելազորին խօսք Ծէ Խովանդիյան անաւանական բարերարութեազն վարդուն ու իր անտառաքը հայտն կուտածած իւնաւառաւոր կը բնակի, Էլ-Արթան ալ-Արտան այ անաւանական ք. Թ. Կոսովէկի (ZDMG. XXXIX, Էջ 165) Էլ-Օրթայ (առաջ ասոր. Ortâye) շնչերուում շատ հաւանական կը գտնէ. միոյն սա տառադյույմ կը արամայիշի Արքանցիք իրենց անձնիք բնաւառաւուէն մնան եած ամեն եւ մնան ասպարու կողմանը: Տիգրիս կրամայիշ տարածուած լուսաւ, Խեթեւս ներելի բլայս հետեւեալ տեղեկաւ ժիշեւունեւ, որ հնագույն ժամանակներէ է. Աղինիս, Զ. 128): *կողմանիս իշուն թէ Հարծանայութեազնիք իշտիքու Արքանց կը ընծերց. Ազգենեայոյ մէջն կը հոսէ կ'անցին, Ար-

¹ Vicinum Arsaniae fluere Tigrim in regione Archene (Αρχην). Claudius Caesar auctor est.

Մշց կողմէր Արգան մք արան (այլ ընթերց. հայութ) արան արան ամսի կը կը նշանակէ: Ետք յա ալ պիտի բերենք եակառափ խովհան անուն ժամանակ եան ու նահանակի վրայ ըստաք: Մին գնենք ե որ յա ջարդ գործքը հայ պատմագրաց շատ առաջ զիտակաց գիրքու ու Հայոցի պատմագրին կող ուստի կանք ոչ թէ զիտակացի կը համարին, այլ ասոր հոյրը՝ զիւըստիք: Մինչեւ անձում զիւըստիք ուստինող հայ պատմագրի մը կը համարի թէ մերժիչ և Սույն Զգանիցի որդին էք, զիր յետոյ բարեկանեցի բազադ հասկց:

Յաջորդ տարին պահանեալ Յուսուփ սատիկա-
նին տեղ՝ 200,000 զօրսց դլաբին անցած Հայաստան
կը մանեւ քայլաւորեմ իր բժիշկ Բիր Արամ (= ցոլի),
ապաւ թուրք, զոր էլ-Մարտ պավագրել Խալիֆան
ընդհանուր Հրամանապատ կարուցած էր պատուի-
րելով, որ Երիտայ պատամաները պատօն էր և բազ-
ադ խարեւէ, Հարկերը հսուած ենքամ ուղղել, Հայ-
երն այսպիսի վիճակի մը մէջ գնչ որ Երկարն ժա-
մանակ վաս Հայոցն էն չլարենան են վիշտակ պայ-
կամեր վերևնական իերոպավ կարգ ու կանոն հա-
սաւածէ: Վրաքանձն ապրիւներ գլխաւորաբար այս
մարտուն՝ Հայոց հիւստուուրի կողմեն ու Վաստան
դոր ածնեներու կը զազպին: Թումբան Արքանքն է եւ
Ասողի այս մարտուն հիւստուուրի գուատամերի եր-
թաղէն յառաջ՝ Հարաւային նահանջներ խաղաղ-
ցնելուն վայ ալ կը խօսին: Խուզու Արգուստա-
կանի ու Վաստանականի վայցին առանց առվորս-
նակ նամարդ է կաւ, անմիջապէս ասոր կազմ անցնա:
Սերու պայտապետը, որուն Աշոտ որդին Տաճկաց
զօրսց կողմանէ կրօւելով՝ առաջին անգամ յաղ-
թութիւն կատանցէ: Խնիւէն մըշտ, նմանանակ պայ-
անգամ ալ անմիաբան էին Հայոց կիշաները, քա-
րոր կը զազպարէն, եւ երկիրն այս առաջիւննանի
զօրսցած էր, որ ծածուկ կամ յայտնի ամբողութեանին
կը ծանուցանեն իրենց Հրամանակներին: Գրե-
անաւու յանձնացը լեռնամաս հաւթեցաց վրայ-
ց անդուցած: Բաւզայի առաջին որոն եղու իր ժե-
րու զօրսցաւը 15,000 զօրըն Վանոց ըօն Հա-
յաւակարդը գտնուած լեռնադաւառը խարել: Ա-
շտուան նիբառակիցները պատօնեւած էր արքա առ ձոր
ամրոց ամբու հայուեց զանոնց, մինչեւ որ Օսմբ-
րանից գաւառու: «Եւեան լինի քառ տաղուեցա-
նեուց եղէլ: Այս միջոցին խուզ ալ զիւսուսը
ապասամբին՝ Աշոտ Արքանուայ գէմ կը քայէր, որ
առանանան գուատամասն նկան իրբը կը գտնուած
Աշոտ ամենունի գիտնուութիւն զրոյն, այլ կա-
մակար յանձնուեցաց Տաճկաց եւ շնորհ ճեղործեց-
— եւ շղթայի զարնուելով մէկալ նախարարներուն,
Հեռ Բազգաւ զեր առանցաւու: Անկ եար Բա-
զա՞ն Ապահանեանց եւ խորդի վայցէն Ցօքր ան-
ուաւատապետին յարհան կամ խոսթ լուրջ լին-

Ները կլու և Վաշտինակ անուանեալ բարձունքին վրայ յաղթեց Բագրատոսայ Դասիթ և Եղան որդուց ու անմայն հնաեւորդներուն, եւ գերեց ու Բաղդադ-առ զեկեց. զարհուրեկի հերոսը պատճեց Խուտ-Եղիսաբէդ. եւ երե Խելպիտի վայսյան Դուռին գնաց՝ անցած ճամփան մասնանիշ իշ ցուցնելին ոպանաւաթիւնը, հոգը ու յափշտափութիւնը:

Թողման Արեգունիկ կը միշտատիկ թէ Տաճ
կաց մեկնելն եւսքը Թյոյն մք (Եղվան) ի զոր աշ-
խառասաւան Խոյը լեռնագաւառը՝ պահերամբ շա-
րունակելու ։ Քերի բարեւանեցաւ ու Բարձրադաշտ տարածե-
ցաւ Ալյու ժամանակներին Հոռոմերէն անիսրի էր
էր յաջող շարժումներ պատել, ինչու որ քաջարի
Մերկանինքը ու Տիրոցինքը հերթափակերն Հո-
ռոմեաց երթիմ թշնամինքը Հոռոմեց ու Հայոց
երկիրները իրարք կը բաժնեն ընդ մէջ մասն
ը բայց ։ Հիջ. 249 տարին (= 863) Տաճկաց
չժամանակ տարք Մեղալա. Մերայէլ Գ Կայունը Պե-
տրոնան (Armenia. Betronás) քարոզական յաջողգյու-
նունքնեւ Հեմշատ փեղն (Շաքարմածառ) յառաջա-
նալ ու յաղթել մալթիսից Ամբ էլ-Ակտոս (յն-
Ամբ Կամ (Arbros) գետաբն, որ անմասնաւ աչ ազ-
գած էր. և Դրկութը գետան աղքարակնան կողմեց
ապահովեցաւ Անք բեր ծավան էլ-Սրահնէն Զեղ-
բէրի քաջ և բաղասազմ Հրամանաւարը. Հո-
ռոմեւ որ նայն ատեն յաշ և յերիկւ Ցանքաց
մինչեւ Նսիրեար յառաջացած էին, բառակն ժա-
մանակ Անտառաւորուն (ատրու. Էս-Անոպաւու) բար-
ձունքը բանեցին ու պահեցին. Զարմանապէ և որ
յյի տարեգուն ու ապահով այս յաղթութեանց վրոյ

1

Այսպէս 862ին Արաբցւոց Ալի կը - Արմենի ոստիկանը եղագաւոտնենք զվար իշխանը՝ Սմբատ ապյօնապետն որդին՝ Հայուսանամի Նախառարարական կամացրագետ Քառասարեկից : Այս Աղոտա Ա- տարիներ եածք Խայիֆայէնի իշխան համու թե եստ առածք ընծաներու հետ ի միաբն՝ արքունական թագ եւ Շահնշահ կամ Շահ- ի- Արմեն տիրողուն մնալուն անցաւած : Առ նման Հպատակաթետ ասպետ մնալուն նեցած էր երեսմել Հայոց թագաւոր Պարթ Եւ ական Արքակունեաց : Այսու Ա. խոհեմ ու շըմահայեաց իշխանը 890ին մեռաւ, ապօք յաջորդեց իւր որդին Սմբատ Ա., որ տիկը եւ անփորս մարզ ըլլայտոն գտառակ կեցած կը նայեր թէ ինչպէս Կարսուատականի Արքին կուսանալոց Հորոց ասմանանութիւն Խանձնեները կ'աւերէր եւ թէ ինչպէս Վասպուրականի Գագարիկ իշխանն ինը զինքն անկախ ըստաւ : Քանի թէ արքի յառաջ 894ին առ դի ունեցած էր Հետեւեա գերաբոր:

Տիգրանակերտի վայրն՝ Ահման որդի Ցիռեկ
Ծեհայ՝ Հայոց լիբրերեալ տաճմանակից քանի մը
Խաչանգներն եւ ի մասնաւոր Աղջնիքը դրասեց,
ուր մէտեղին Փիլոց Ալուշ-Մահոն բռեալիքը, որ
աստիք քրիստոնեակ քնն էր: Այս մարտը Սիր կե-
առան թակացաց վրայ ալ բանացաւ և Տարոն ինաւու
Ահման թիւ քործ երավի խաթիֆոյին կտակածելիք ե-
րեցաւ: Եւ Սմբատայ Հրամանյուեցաւ որ վային
զնուած գործութեանք իրեն տեսք գտարձնէ: Ապաս-
տականին Գորդիկ իշխանական թիւնեց
վրան աւաւ: Ահման Ալորտանայոց քոյլ հաստո-
ատած էր թիւ բանակը, որուն մէջ Գեթեացիք (= Կե-

թթվ՝ Սովորի) ալ կայիք։ Ամբառն ու Գագիկը նենալութեամբ ըլլուստ անչորդն ու քարտու տես-
զեր հրապարաք եւ շատու մը փանանց յարձակու-
թեալ ամբոցին մատուր այսուհետ Արևիկը՝
ուշք գետակին քաղ հայոց վրա կաստառեալ յաղ-
թաթիւն մը հանդնեց։ Կագիկ՝ Սորպատսիսնի
հոռոտափ անոնք արքայոցի կատափարին օգնա-
թեամբ հրապարաք էւմ ապատամեցաւ։ Ամբառ ի
վերջ այս կուսանց գին գէմ կռաւելու ատաւ մեռաւ
(908ին). Հմատ. Թաղվ. Արծրունի, Գ. Պարզ. գլ.

Դ. Էջ 265 եւ Ցուց. Կաթողիկոս, ու Ա. Խ.
Խորհրդականութեան պատրոս քենա ըս-մի-
այն վրանած էր, այսինքն թէ արեւելան կղզնունէ
վունիք կիսար սպառագալ, եթէ պատերազմնեան
ժամանակ բարխոս սկիզբ Հռոմուց ծիծացիր. Բնու-
որ պարագի պարապայից մեջ կիսար Հայու-ի Ար-
քանակ իշխան վճէրը մէկ կով Թարգմանչու աշ-ըց
Քիւղանին դարձնել. Արքէն Վասիլ Ա. (ա-
րքու. Բատի Էս-Սակարի) Տիրրիկեայ պաշտ-
իկեան թերթին եւ Տարածուած ամրոցներն առ-
նելին առաջ են ապահով թեառ արքունիուն առ Հայուն-
ուն ի Մակեդոնիէ մինչև Եփրի Նիփաս. յառաջ
մասն էր եւ Աշուա Առաջնոյն Հռոմեական յարա-
բերութեանց մէջ մասն: Լեռն Զ. ք. ժամանակ առ-
բերեան առ Հայուններ զոյց նորանակ թէ եթե Հաստա-
տա ենք, առայր առելու ամսնան զոյց որու առ-
բայցներ հաստակութեան, եւ մասնաւոյն Ըստ Հնաշնի
հռոմ նշանակութիւն ունեցած բարպարահու յարա-
բերութիւններ հստատուեցան. Տարօնոյ տէրը

Երբեքը ուղարկում էր առաջնորդ ազգային պատրիարք, որ Աշխարհ պարսկա էր, Տաղավար առաջ իւր երիտր բացառ էր, իւրութիւն ունենալու Ա. Եւ կենապենոսի առաջն Հայունն քամորիք զօրավարը՝ Մկան (արք. Մէկէն) եւ Ցովչաննես Կուրկուա (եւ-դուռամիք էլ-Խորկաւ, ինը էլ-Սադիր ք. Էլ Հաւաւ 221, որ Հայուննար քաղաքներ ու գյանիներ նույնած առաջ է, որուն դիմացնա կան գործերը գրած և Մասուլ ութ դրոց մէջ, Թէսինակէն շուլ. ք. 427) ասանանի կողմէր մեծ յաջողութեամբ պատշաճապես մինչեւ Միթյա յամանալով: Ամբոսոյ յաջորդն Աշու նեկամ՝ Յանաց օգնութեամբ իւր Անոյ տէրութիւնը պահպանեց: Բացարաւած Գրիգորիի որդին ու Տառնոյ քրիստո կայսեր պատրիքուն և Հայունակ (vassal) եղան, նմանապէս իւր յաջորդը՝ Թանինիկ Ռուսական թ. Ք. ատեն պատեազամունք ու տարածակը Մէկէփ երդ գ-գալույթ յարձակմանց պատճառաւ կրելու շատ բան ունեւ Տառնը: Համբանակեալ անգամ մը մինչեւ Համաձիւ իսկ յառաջացաւ, ասական Թառնեցուց հետ խաղաղութեամբ ըստ, ու պարզ կը Աստրիք մնանի կարենար: Կիկէփորս Փոկաս Մէկէփ երդ գ-գալույթ մասնաւնէնք քիչ Մառաջ ձեռք սնցուց Ցարութ, որ Գրիգոր ու Բատական եղարք ժամանակաթիւնն էր, եւ անկէ Միթյանէնք յարձակեցաւ: Հայունն Օսկինաննես Զմէկին կայսր Ցարունէն համար եւր աստրական արշաւանքը սկսելու համար (973), ուր Աժճեան բերքին մէջ Աշու Գ. Ք. հետ նիգաւա կամ Աշու կամ Աշու:

ԵՐՐ Վասիլ Բ. իշխանովիք եւան ասնձը
ձեռքն առաւ (1976), Հանձիթի եւ Խախտիոյ Բար-
դաս Ակեբար գժառհ ապառին ապառանեաս.

սրավ յունական քաղաքականութեան յաջողութեան հիմ շատ տարիներու համար խախեցաւ։ Ամֆոր (Եկեղ.) առ Նիդրեաբ (Մեթեքիմ) տէրը՝ Արտ- Տաղեր (Տարուն երիտ իշխանների թիգ, Սովոր Սփրանիկ իշխաններ եւ այլք պատասերել ոյն ենթակա կ'ըլլային. ի զերչց Բարդու Փակա (Ել-Գոկա) մեծանուն պարագաների պատասերել մասնաւու կութանը միշեւ 990 թուուկանը տեւեց. Մրուեանեանց զիւաստի ի Տիգրանակեր Բատա Տէլ- Կուրդիք քուրդ ամիրը աս խառնակութիւնը յօ- գուած գործածելով Տարուն, Մուշ, Խումբ, Ար- ծէշ, Հարու եւ Ապահունակ առաջակցութեան ի հ- աբու հիմ յաջրդրեց իւր եղորորդիքի Երևան Այժ իւր Մրուան (990-997). որին ետքն Օքերդ-պահան իւր Դիմեան Ամֆոր տէրնեւն տիրեց. Խոկ Արու Մաշաւր քու անեամբ՝ Նիդրեաբի միայն Ասոկի հոյսը արեւելքի մէջ կորանցաւ առ պետ- թիւնը նաքեն ձեռք ձեռք աշխատացաւ որչափ որ թպը կու տար Բաւզարաց գէմ մղած երկարաւե- ռ ու գէտաւրին պատասերաց. Դասիք վայրին կայ- սե Հնագանդեան եղաւ եւ կիւրապաղատութեան ստափեան ընդունեցաւ. Եւնան բանահիւրը Բա- սեանը, Հարքն ու Ապահունակը, նմանապէս խալիքն ու Տարուն տախն Ամ պահան Նիդրեաբ ու Ամֆո- րայու քանէլ. Համբէր համանեանն Արաւ- Քա- յայի պինակին նմանելով Տիգրանակերի պյետ- այլ տէրեն ու ասոնց մերձաւոր յանդրդենք իրենց զիւենց կայսեր Հնագանդեաւուլ Հրատարակեցին ու Տար վճարելու պատաստականութիւն յայունե- ցին. այսպէս Իւն-Գիմնայ այսպէս իւր Դիմեայի յանդրդը նաև Եղ-գաւար բէն Մրուան, Նիդր- կերու եւ ի զերչց եւ Ամֆոր ատէր. Յովշաննեսիկ Ութառ Շահնշահան ժամանակ Անուն տէրու թիւնը իւրագանցին հետ կը միտայ ու Անելուրերի Ար- դրուեց ժամանակ ապ Ց քաղաքով. 72 թիւրով եւ 1000 գիւղով մէկտեզ՝ կը միտայ Վասուրու- կան աշխարհն, որուն՝ արեւելքան կողման միշա վասնդ կը պատառար. նոյն տանեները (1022) կ'ը- ստի առ Եղիշը միշեւ անագան Հերդաւառուն բեր- գէրէն մէկ քանիք առած ըլլամ, — վերին ժա- մանակներ իւր ցցց կը արուեր ի Բաղցէ այլ քար- ընկեր մէրեններ, որ այս տաթիւ քարուառան եր- բայ բարովհէ ետք ձմեռ եկած հասած եր եւ նոյն իւր բնակիւթ աշխակին վերջապահներ ան- գաւար կը նենդէին, ուստի եւ կայսը՝ ինչպէս կ'ըս Մրուանիս, լուսացն համբարեցաւ Արդրունեաց Վայրէնին Հայրէնին դառնուի. ասիցին եւ այսինք Յունաց գալիքան դարցան դարցան գախանկար կը շրջուի, որ գերեւ հասականին է գժուարածուն լեռ- անուանակի մը համար աղ բառաւ առ Վայրադ մակիշ- ներով ստիշըսկան պատմութիւնն առանց անե- ներն հետք դժուոց կ'անցնի այսպիսի անկեանց առ շնչէն. Մայիս հետեւեալ իշխանակութիւնը ուսուած կը բերին.

8.

իր էլ-Սահիր իւր Կամել տ-տեարիչ (Թ. էջ 306) գործոյն մէջ ցանի 427 հիլ. (= 1036) "Մէքէ գոցող ու խօսառունեց կողպատու գոշ նաբեկ Սամասանեալլ վայոց հետեւել անելեկու թիւնը կու ուզ: "Այն ատան խորաննէ, թարարիստուն էւ Ասուսատանն ու խօսառունեց ահազին խմբեր: Աւույ ու Ռոտանի վրային ու Հայոց երիդիներուն մէկն կ'երեւոյն: ասուն մինչ և խամբի հոգմեր ամարքու Այսուն Հայ հպատակներն (բույս) ասանց ճամքան կարեցին եւ իրենց օգնական գտան Սամասանեալլն (Հայութ), որ նմանապէս Հայոցմէն էն: Այս Սամասանեալլ պնդ ժամանակ խմբի մտերն իրենց անտիկ ու ամուսն ամէն քերդերուն տէրն էին: թէ պէտ եւ խամբի արիու հետ հաջապատճեան կամ Հայասարմւթեան գալինց գրած էին, ասկայն իրենց ամուսներն ու անկախութիւնն ալ պահած էին: Արդ պն ատեն Սամասանեալլ հայ Հպատակներն իրենց հերկարուն ու աղոցմէվ գերեցին, անոնց ամորով աւելցածը ըստանեց կողպատուն ու միշտ չեւ Հոռութուն սահմանները քաշգերէն տարին: Այսուն Հայ աւազաններուն պատեն տաւի: Այս լուր առնկան պէ՞ն նար էր եդ-գաւալը բնն Մրուսն իւր զինուրինիր ժողվէց Սամասանեալլ զ էմ երաժառն նպատակն: բայց անց իշանմը տանձեւ ընթիւ իւր հականակորդն զօրս թիւնն, հականակ յանձն առու ամէն քան շիփուել գերիներն իրենց ըստանիքներով պատակել եւ յափշակուռած աւարն եւ յարնութիւնն: նար էր-դ-գաւալ այս ամէն բան յանձն առնկան զինուր հետ հպատակնը թիւնն ըրա առ զինքը հետեւեա զամասաներն ալ յորդու թեցին: Սասանցոց քերդերուն ամբութիւնն ամիսը, ոյն թէ անապատառն մէջ յալիշն հանդի անապատ գժուարութիւնը, եւ Հոռութուն մօն ըլլալն, որ անսարաց անոնց առնձն ետք պիտի փոթային: — Հականանիլ է Խամբի Հպատակ Հոյոց ու խօսառոց բաղմաններուն ու մուսանքն խմբերուն զ-էմ իր իրենց քերդն պատառանէն, ըստ պատմ անց շու ու խօսառոց իրենց առնելիք հարած ժամանակի ֆարեր չենք ու զգեր: նմանապէս հականակը է լըսնակն Սասանցոց ազդեցին կը պատառած թիւնն: Բառանցը իրենց դուռն անկան իշանման մունքներն, Բառդասանիք մը եւ կոս Մամիկոններն ու մասնաւուն խմբերուն զ-էմ իր իրենց քերդն պատառանէն, ըստ պատմ առաւել ըլլալն խօսքն անձամ չըլլար, թէ պատմ եւ ամբութ Դիար նեկ Մրուսն երկ երս իշանաւթուն տախն էր, եւ յիշանաւթուն Ամժայ շընկացը քերդերուն մէտ բազմութեար կը միշտի: նար էր-դ-գաւալ Ահման բնն Մրուսն էլ-կարգ ամիրը բայ ի վիրիքուն եւ Ամժէն Խամբը և Խամբի ալ տէրն էր, եւ մերի Հայութուց, մերի Ակնանկեած Հարկանու ըլլալով Համերեա ոչ միայն շատ հզր եւ փառաքը, այլ նաև շատ մարդասէր իշանման մին էր: Կայն ժամանակ Ցունաց կը Միքայէս: Պայման անսարք վերաբեր վերաբեր կը լինաւ անտեսն անդամանիքն էն: անձինչէն մինչեւ Տարան

աշհմանը բռնուծ էին: Ամենայ արեւմտեան կողմբ
Աւելաւերսի անուռն ասհմանակից տեղը՝ նկարա-
գրութեած գեպքին ատենենքր՝ Քորոց ձեռքն անցաւ:
Ա Երջու Տպառանեանց ձեռքէն Ամենայ իշխանու-
թեանը Գորդ Եղա-գալս իրն Ֆէհիր առաւ, որ
Մէկու-շահի Հնազանցեան էր:

(*Explanatory*)

ГЛАВЫ ИЗ СУДЬБЫ

ԱՐԳՈՐԾՈՒՅԹ ԶՐՈՑՑՑԵ ՄԱՎՍԻՍ ԽՈՐԵՆԱՑՑԻՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ

8

*Արգարու զրուցիկ Հայոց Պատմովեան մէջ մոհ-
ծուիլը :*

Առ գլուխ ժ. գլխէն ետքը՝ պառն արժէքն
ու կարեւորաթիւնը կը ճանչնանք հիմայ, Մ.
Խորենացի Հայ Արշակունեաց պատմութիւնը կը
շարունակէ եւ կը պատմէ Արտաշէս Ա. Աշխ
(Գլ. ԺԱ—ԺԿ) Տիգրան Բ. Ի. (Գլ. ԺԴ—ԽԱ) Եւ
Արտաւաշդայ (Գլ. ԽԲ—ԽԳ) Թագւորուս
թիւնները: Արտաշէս Անցոն մեծանեն գործոցը
համար ըստածէ՝ շատ անհաւաքան պատմա-
կան վկա մը կը կազմէ: Ճեղմանակն գործածած
աղբերսերը՝ եւ թէ բրեմեք ունեցած է, —
մինչեւ հիմայ անդիւծ մացաց են: Բայց Տի-
գրան Բ. Ավ.՝ որ Տիգրան Մեծն է, Միջդրատայ
իւսան, (Մ. Խորենացի Խերոյ կանուանէ), եւ
Արտաւազդոյ՝ շատ հաստատոն պատմական
հոլի վկայ ենք: Տիգրանի թագաւորաթիւնը՝
Հայաստանի հին պատմութեան ամենէն աւելի
փառաւոր եւ միանգամայն ամենածանօթ մասը
կը կազմէ¹: Սակայն եւ այնպէս խորենացի պա-
տմէս ըստնէք, բան մը չի գտներ այս թագւորին
վկայքը: «Նշանակու լաւ առեկութիւն չունի Ար-
տաւազդայ Վրայ, որ յունական կրթութիւն
առած էր, եւ որոն յունաքն գրուածները
Պլուտալքոսի ժամանակ գեռ գյուղիքին ունենի:
Քրոյ այս շընանին եւ յաջանին մէկ մա-
սին համար Մ. Խորենացի բրդ տրամադրութեան
առաջ առէի միոյն զՅոնքէպս պատմում է, որին
ի՞որինակէ քիչ շատ ճշգրիտ պարթեաց պարթեաց
է: Հայոց մաս ուստածենուած և Ա. Հայոց կառա-
մը վայցէն եղած հայ թարգմանութիւնէ: Մեր
մերձաւոր աշխատասիրութեան նիւթը պիտի
ըլլոյ այս:

Հրեայ պատմագրին քով գտած տարրնե-
րով՝ Հայաստանի տարեգիրքներն այսպէս ամ-
բողջացնելով, կը հասնի Մ. Խորենացի իրողու-
թեան մը՝ որոն համար առատ յիշատակարան-
ներ կան:

ԱՌԱՆՔՆԵՐ Ցիգրանայ դրդոյն՝ Արտաւազդ
թագւորուին գերութեան վկայ խօսիլ, զոր Ան-
տանիս մատութեամբ գերի բռնց եւ Ք. Բ.
Յէն կղէպատարային արաւան Մոլիէս այս
դէպէր կը պատմէ այսպէս: «(Անտանիս) ան-
ցեալ ընդ Միջանքու, կոտորէ ան հնարին զզօրս
Հայոց, եւ ձերմակալ առնէ զարքայն նոցա: Եւ
գառնայ յէդիպսոս պարգեւել կղէպատարի
Վլասաւազդ որդի Տիգրանայ, հանդերձ բազում
ընչեր յանկածէ պատերազմին², Անտանիսի
ըրած ձամբուն յիշատակութիւնը, Արտաւազ-
դայ զօրց պարտութիւնը՝ ուրիշ պատմագրաց
կկայութեան կերպակն հակառակ է: Գրչոնին
մագիալ մասը բառական թարգմանութիւն է
Յովկապուէն՝ որ «Հրեական պատերազմին մէջ,
արտապց կարպահ համաստութեամբ յառաջ կը
բրերէ այս դէպէրը³: Բառ մը իսկ չըսերէ Ար-
տաւազդայ՝ եւ ասկեսութեան ձեռքն ինչանց
պարգաներուն վկայ, բան մը՝ զոր դարե մը

տեղէկութիւններն իրարու ձևէլքով, եւ շատ անգամ իւր երեւակայութեամբը ընդարձակեց-
լզվ եւ ընդլացնելով՝ մեր իսօսած երկու թագաւո-
րաց կը յաշխի նուիրել գրեթէ ասանեակ գլուխեցր, որոնց մէջ հարկաւ զրեսասանը՝ զայ-
տառանի ասի տեղ մն եռ պառէ:

Զայս ճանացած էր արդեն գուշտիդ! Քայլ երեւելի քննադատաը կը մխալի, երբ կ'ըստ
թէ Մ. Խորենացի մերթ “Հրեական հոռթիւն-
ներէն” եւ մերթ “Հրեական պատերազմն” կը
քաղէ իւր նիւթը: Հայոց Պատմութեան պատ-
րվածիներուն մէջ՝ Ցովսեպոսէն փոխ առնուած
դէպքերու մանր քննութիւն մը թշլ առաւ-
մզի Հստատաելու թէ “Հրեական պատերազ-
մնն” միայն առաջին գիրքը գործածուած է իրը
իրկրթուական ոլլիւր: Ի վիճակի ենք ցցց տա-
լու թէ Մ. Խորենացի՝ Ցովսեպոսն այս գործը
կը ճանչնայ, միայն ասորերէն թարգմանութեան
մէ վկայէն եղած հայ թարգմանութենէ: Մեր
մերձաւոր աշխատասիրութեան նիւթը պիտի

Հրեայ պատմագրին քով գոտեած տարընեռով՝ Հայաստանի տարեգրիցներն այսպէս ամառջացընելով, կը հանանի Մ. Խորենացի իրողութեան մը՝ որուն հանար առատ յիշատակարգներ կան.

Առաջին Տիգրանայ որդւոյն՝ Արտավազդ-
թագաւորին գերութեան վրայ խօսիլ, զր Աւ-
տոմիս մասնութեամբ գերի բանեց եւ Ք. Յ.
Տքին զգեստատարային ասրաւել Մողեսէ այս
գեւքը կը պատմէ այսպէս, «(Անտոմիս) ան-
հեալ ընդ Եթիագիտու, կոտորէ անհնարին զզօրս
և այսոց, եւ ձերակալ առաջ պարապն նոցա
ի առանց յԵթիպտոս պարգեւել Կոլուպատար
Արտավազդ որդի Տիգրանայ, Հանդերձ բազում
նշիւք յանկածէ պատերազմին», Անտոմիսի
որած ճամփուն յիշտակութիւնը, Արտավազ-
դայ զօրաց պարտութիւնը՝ ուրիշ պատմագրաց
կլայութեան հիրպապէս Հակառակէ է. կունքն
նայեալ մասը բառական թարգմանութիւն է
Հայութեապսէն որ «Հրեական պատերազմին, մէջ,
արտօքց կարգի Համաստութեամբ յառաջ կը
աերք այս գեւքըրեթ», Բառ մը իսկ չ'ըսեր Ար-
տավազդայ, եռապետութեան ձեռքն ինարտ
պատահանեան մոռա անմ մը ուղարկած ք

¹ Über die Glaubwürdigkeit d. *wyl.* *Eg.* 24 (Kleine Schriften, III 4, 208).

• **Р. К. Григорьев**

¹ Καὶ μετ' οὐ πολὺν παρῆν ἐκ Πάρθων Ἀντιόχεια,
ἴγων αἰχμάλωτον, Ἀρταζέτην τὸν Τιγράνου παῖδα, δῶρον
Κλεοπάτρᾳ. Μετὰ γὰρ τῶν κηρυμάτων καὶ τῆς λίαν ἀπά-
της δὲ Πάρθος εὐθὺς αὐτὴν ἔχαρισθη. (Ἑρπ. ηγ. 1. 18. 5)

Th. Reinach, Mithridate Eupator, roi de Pont, Paris, 1890. Στα αγρικόπολεστικά του έχει "Υψηρέτων των Θρακών πολιών" ανθημάτισαν και ηδήλωτη ταυτότητα (σελ. 382-376) πρέπει να ωφελήσεις τους από την ιδέα της αναζήτησης της αρχαίας διανοίας.